

**ALALIYA TASHXISI: KLINIK, NEYROPSIXOLOGIK VA LOGOPEDIK
DIAGNOSTIKANING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI****Fayzliddinova Laziza Bexzodqizi***Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti**Special Pedagogy fakulteti*

+998900079105

*fayzliddinovalaziza@gmail.com***Annotatsiya**

Ushbu maqolada bolalarda uchraydigan alaliya tashxisining klinik, logopedik va neyropsixologik jihatlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Alaliya bolaning erta rivojlanish davrida nutqning shakllanishi va rivojlanishining jiddiy buzilishi bo'lib, uning klinik ko'rinishi faqat bolaning gapira olmasligi bilan cheklanmaydi. Maqolada motor, sensor va aralash alaliya shakllarining asosiy xususiyatlari, nutqni tushunish, fonologik qayta ishlash, lug'at, grammatik tuzilma, artikulyatsion praksis va bog'langan nutqni baholash masalalari yoritiladi. Shuningdek, alaliyani eshitish buzilishi, rivojlanish til buzilishi, bolalikdagi nutq apraksiyasi, autizm spektri buzilishi va intellektual rivojlanish buzilishlaridan farqlashning ahamiyati asoslanadi. Zamonaviy diagnostik yondashuvga ko'ra, alaliya tashxisi bitta test yoki alohida simptom asosida emas, balki bolaning rivojlanish anamnezi, eshitish holati, kognitiv faoliyati, nutq va tilning barcha komponentlari hamda real kommunikativ imkoniyatlarini kompleks baholash asosida amalga oshirilishi lozim. Erta va aniq diagnostika individual korreksion-logopedik yordamni to'g'ri tashkil etish va bolaning keyingi ta'lim hamda ijtimoiy moslashuvini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: alaliya, motor alaliya, sensor alaliya, nutq buzilishi, nutq rivojlanishi, logopedik diagnostika, differensial diagnostika, neyropsixologik baholash, artikulyatsion praksis.

Аннотация

В статье рассматриваются клинические, логопедические и нейropsychологические аспекты диагностики алалии у детей. Алалия представляет собой сложное нарушение формирования и развития речи, возникающее на ранних этапах онтогенеза и характеризующееся выраженным недоразвитием экспрессивной и/или импрессивной речи. В работе анализируются основные особенности моторной, сенсорной и смешанной форм алалии, а также оцениваются понимание речи, фонологическая обработка, словарный запас, грамматический строй, артикуляционный praksis и связная речь. Особое внимание уделяется дифференциальной диагностике алалии и таких состояний, как нарушения слуха, расстройство развития речи, детская

апраксия речи, расстройства аутистического спектра и интеллектуальные нарушения. Современный диагностический подход предполагает комплексную оценку анамнеза ребёнка, слуховой функции, когнитивного развития, различных компонентов речи и языка, а также реальных коммуникативных возможностей ребёнка. Ранняя и точная диагностика является важным условием для разработки индивидуальной коррекционно-логопедической программы и повышения эффективности последующей помощи детям с нарушениями речевого развития.

Ключевые слова: алалия, моторная алалия, сенсорная алалия, нарушение речи, речевое развитие, логопедическая диагностика, дифференциальная диагностика, нейропсихологическая оценка, артикуляционный праксис.

Abstract

This article analyzes the clinical, speech-language, and neuropsychological aspects of diagnosing alalia in children. Alalia is a complex developmental speech and language disorder that emerges during the early stages of childhood development and is characterized by significant impairment of expressive and/or receptive language. The article examines the main characteristics of motor, sensory, and mixed forms of alalia, with particular attention to speech comprehension, phonological processing, vocabulary development, grammatical structures, articulatory praxis, and connected speech. Special consideration is given to the differential diagnosis of alalia from hearing impairment, developmental language disorder, childhood apraxia of speech, autism spectrum disorder, and intellectual developmental disorders. A contemporary diagnostic approach requires a comprehensive assessment of the child's developmental history, hearing status, cognitive abilities, speech and language components, and functional communication skills. Early and accurate diagnosis is essential for developing an individualized speech-language intervention program and improving the child's educational and social adaptation.

Keywords: alalia, motor alalia, sensory alalia, speech disorder, language development, speech-language assessment, differential diagnosis, neuropsychological assessment, articulatory praxis.

Kirish

Bolaning nutqi biologik jihatdan murakkab va ko‘p bosqichli tizim bo‘lib, uning shakllanishi eshitish, idrok, xotira, diqqat, artikulyatsion motorika, fonologik qayta ishlash, semantik va grammatik tizimlarning o‘zaro muvofiqlashgan faoliyatini talab qiladi. Shu sababli bolaning gapirmasligini faqat “so‘z chiqarish muammosi” sifatida talqin qilish diagnostik jihatdan yetarli emas.

Alaliya atamasi an‘anaviy klinik-logopedik adabiyotda bola hayotining dastlabki rivojlanish davrida nutqning shakllanmasligi yoki keskin yetarli rivojlanmasligini ifodalash uchun ishlatiladi. Ayrim nevrologik manbalarda u normal

eshitish va nisbatan saqlangan intellekt sharoitida nutq rivojlanishining og‘ir buzilishi sifatida tavsiflangan. Ushbu yondashuvda motor, sensor va aralash shakllar ajratiladi.

Biroq zamonaviy xalqaro klinik terminologiyada “alaliya” yagona va universal diagnostik kategoriya sifatida bir xil qo‘llanmaydi. CATALISE xalqaro ekspertlar konsensusida funksional jihatdan sezilarli va davomli til qiyinchiliklari uchun “language disorder”, aniq tibbiy sabab bo‘lmaganda esa “developmental language disorder” (DLD) terminini qo‘llash tavsiya etilgan.

Shuning uchun zamonaviy diagnostikaning asosiy vazifasi “bolada alaliya bormi?” degan savoldan ko‘ra kengroq: **bola nutqining aynan qaysi mexanizmi buzilgan, buzilish qanchalik chuqur, uning sababi nima va u bolaning kundalik kommunikatsiyasiga qanday ta’sir qilmoqda?**

Alaliyaning klinik mohiyati

Nutqni shartli ravishda uch bosqichga ajratish mumkin: nutqiy signalni qabul qilish, uni til birliklari sifatida qayta ishlash va javob nutqini dasturlash hamda amalga oshirish.

Motor alaliyada asosiy muammo ekspressiv nutqni shakllantirish tomonida namoyon bo‘ladi. Bola boshqalarning nutqini nisbatan yaxshi tushunishi mumkin, biroq o‘z fikrini so‘z, so‘z birikmasi va gap shaklida ifodalashda jiddiy qiyinchilikka duch keladi. Lug‘atning cheklanganligi, grammatik shakllarni noto‘g‘ri qo‘llash, so‘z tuzilishini buzish va artikulyatsion qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin.

Sensor alaliyada esa nutqni eshitishning o‘zi bilan uni **til ma’nosi sifatida anglash** o‘rtasidagi jarayon izdan chiqadi. Bunday bola tovushni eshitishi mumkin, ammo nutqiy signalni mazmunli birlik sifatida qayta ishlashda qiynaladi. Natijada ikkilamchi ravishda o‘z nutqining shakllanishi ham buziladi.

Aralash shaklda esa ekspressiv va impressiv nutq buzilishlari birgalikda namoyon bo‘ladi.

Bu yerda muhim ilmiy xulosa shundan iboratki, **nutqning mavjud emasligi har doim nutq ishlab chiqarish mexanizmining buzilganligini anglatmaydi**. Bola gapirmayotgan bo‘lishi mumkin, ammo buning sababi nutqni rejalashtirish, tilni tushunish, eshitish, ijtimoiy kommunikatsiya yoki boshqa rivojlanish tizimlaridagi muammo bo‘lishi ehtimoldan xoli emas.

Alaliya tashxisida asosiy diagnostik prinsip

Alaliyani aniqlashda bitta simptom yoki bitta test natijasiga tayanish ilmiy jihatdan noto‘g‘ri.

Zamonaviy klinik yondashuv **multimodal diagnostikani** talab qiladi. Nutq va til buzilishlarini baholashda bolaning anamnezi, ota-ona va pedagoglarning kuzatuvlari, eshitish holati, standartlashtirilgan va norasmiy baholash, fonologiya, semantika, morfologiya, sintaksis va pragmatik nutq kabi bir nechta manbalar birgalikda tahlil qilinishi kerak.

Demak, diagnostik algoritm quyidagi ketma-ketlikni qamrab olishi maqsadga muvofiq:

Rivojlanish anamnezini yig'ish.

Eshitishni tekshirish.

Umumiy va nevrologik holatni baholash.

Nutqni tushunish darajasini aniqlash.

Ekspressiv nutqni tekshirish.

Fonologik tizimni baholash.

Lug'at va grammatik qurilmani tahlil qilish.

Artikulyatsion va nutqiy praksisni tekshirish.

Kognitiv va noverbal qobiliyatlarni baholash.

Kommunikativ-pragmatik faoliyatni kuzatish.

Differensial diagnostika.

Yakuniy klinik-logopedik xulosa chiqarish.

Anamnezning diagnostik qiymati

Alaliya diagnostikasida bolaning nutqiy tarixini chuqur o'rganish katta ahamiyatga ega.

Quyidagi ma'lumotlar aniqlanishi lozim:

- homiladorlik va tug'ruq jarayoni;
- perinatal asoratlar;
- bolaning dastlabki motor rivojlanishi;
- ilk tovushlar va bo'g'inlarning paydo bo'lish vaqti;
- birinchi so'zlarning paydo bo'lishi;
- ikki-uch so'zli birikmalarning shakllanishi;
- nutqni tushunish dinamikasi;
- oilada nutq va til buzilishlari mavjudligi;
- tez-tez takrorlanuvchi otit yoki eshitish muammolari;
- psixomotor rivojlanish;
- bolaning boshqa odamlar bilan kommunikativ tashabbusi.

Anamnez faqat sababni topish uchun emas, balki **nutq rivojlanishining dinamik modelini tiklash uchun** zarur. Masalan, bola ilgari shakllangan so'zlarni yo'qotgan bo'lsa, bu oddiy nutq kechikishidan ko'ra boshqa klinik masalani ko'rsatishi mumkin va qo'shimcha nevrologik baholashni talab qiladi.

Eshitishni tekshirish — majburiy bosqich

Nutqning rivojlanmaganligini baholashda eshitish qobiliyatini tekshirmasdan "alaliya" tashxisini qo'yish metodologik jihatdan noto'g'ri.

Eshitishdagi yengil yoki yashirin buzilish ham bolaning fonemalarni farqlashi, so'zlarni eslab qolishi va grammatik tuzilmalarni o'zlashtirishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shuning uchun “bola ovozga javob beradi” degan oddiy kuzatuv audiologik tekshiruvning o‘rnini bosa olmaydi.

Motor alaliyani diagnostika qilish

Motor alaliyada asosiy diagnostik e‘tibor ekspressiv tilning strukturaviy komponentlariga qaratiladi.

Fonologik daraja

Bola:

- tovushlarni tushirib qoldirishi;
- tovushlarni almashtirishi;
- so‘zning bo‘g‘in tuzilishini soddalashtirishi;
- murakkab fonologik ketma-ketliklarni takrorlay olmasligi mumkin.

Leksik daraja

Faol lug‘at passiv lug‘atga nisbatan keskin kambag‘al bo‘lishi mumkin. Bola predmetni tanishi, uning vazifasini bilishi, biroq nomini mustaqil ayta olmasligi ehtimol qilinadi.

Grammatik daraja

So‘zlarni grammatik jihatdan o‘zgartirish, kelishik, son, zamon va gap tuzilishini egallashda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin.

Bog‘langan nutq

Eng muhim diagnostik ko‘rsatkichlardan biri — alohida so‘z emas, balki **mustaqil bog‘langan nutqni tashkil etish qobiliyatidir**.

Shuning uchun bola faqat rasmdagi predmet nomlarini ayta oladimi yoki voqeani izchil tasvirlay oladimi, degan savol diagnostik jihatdan muhim.

Sensor alaliyani diagnostika qilish

Sensor alaliyada markaziy muammo nutqiy axborotni qabul qilish va mazmuniy qayta ishlash bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Bunday bolalarda:

- oddiy ko‘rsatmalarni bajarishda qiyinchilik;
- bir xil tovush yoki so‘zga vaziyatga qarab turlicha munosabat;
- nutqni tushunishning vaziyatga kuchli bog‘liqligi;
- fonemalarni farqlashdagi qiyinchilik;
- so‘z va predmet o‘rtasidagi bog‘lanishni shakllantirishdagi muammo kuzatilishi mumkin.

Ammo bu belgilarni avtomatik ravishda “sensor alaliya” deb talqin qilish mumkin emas. Chunki nutqni tushunmaslik eshitish pasayishi, autizm spektri buzilishi, intellektual rivojlanishning buzilishi, diqqat muammolari yoki boshqa til buzilishlari bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Shu sababli sensor alaliya diagnostikasining asosiy mezon — “bola eshitmayaptimi?” emas, balki “bola eshitgan nutqiy signalni lingvistik ma’noga aylantira olyaptimi?” degan savoldir.

Differensial diagnostika

Alaliya tashxisidagi eng murakkab masala — o‘xshash simptomlarga ega boshqa holatlarni istisno qilishdir.

Eshitish buzilishi

Bola nutqni yetarlicha eshitmasa, uning nutqiy rivojlanishi tabiiy ravishda buziladi. Shuning uchun eshitish tekshirilmasdan turib nutq buzilishini markaziy til mexanizmlariga bog‘lash mumkin emas.

Rivojlanish til buzilishi

Zamonaviy xalqaro adabiyotda **Developmental Language Disorder (DLD)** atamasi muhim o‘rin tutadi. Ushbu termin davomli va bolaning kundalik faoliyatiga sezilarli ta’sir qiluvchi til qiyinchiliklarini tavsiflashda qo‘llanadi.

Bolalikdagi nutq apraksiyasi

Bolalikdagi nutq apraksiyasida asosiy muammo nutq harakatlarini rejalashtirish va ketma-ket tashkil etish bilan bog‘liq. Bunda alaliya bilan simptomatik o‘xshashliklar mavjud bo‘lishi mumkin.

Autizm spektri buzilishi

Autizmda nutqning kechikishi mavjud bo‘lishi mumkin, biroq asosiy diagnostik masala faqat nutq miqdori emas. Ijtimoiy kommunikatsiya, qo‘shma diqqat, kommunikativ tashabbus, imo-ishoralardan foydalanish va pragmatik til faoliyati ham baholanishi kerak.

Intellektual rivojlanish buzilishi

Agar til rivojlanishi bilan bir qatorda umumiy kognitiv rivojlanish ham sezilarli darajada ortda qolsa, faqat alaliya bilan cheklanib qolish noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin. Shuning uchun noverbal kognitiv qobiliyatlarni ham baholash zarur.

Neyropsixologik yondashuv

Alaliyani faqat “nutq markazining shikastlanishi” bilan izohlash zamonaviy neyrofan nuqtayi nazaridan haddan tashqari soddalashtirilgan yondashuvdir.

Nutq birgina markaz tomonidan emas, balki o‘zaro bog‘langan neyron tarmoqlar faoliyati orqali ta’minlanadi. Unga eshituvni qayta ishlash, fonologik kodlash, semantik tahlil, verbal ishchi xotira, artikulyatsion rejalashtirish va motor nazorat tizimlari kiradi.

Eski neyrofiziologik tadqiqotlarda alaliyali bolalarda chap yarimsharning parieto-temporal va boshqa assotsiativ sohalari o‘rtasidagi funksional aloqalarda o‘zgarishlar qayd etilgan. Biroq bunday tarixiy natijalarni bugungi klinik diagnostikada alaliyaning universal neyroanatomik “markazi” sifatida talqin qilish ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Demak, zamonaviy qarashning kuchli tomoni shundaki, **nutq buzilishini bitta anatomik nuqta bilan emas, balki funksional tizimlar o‘zaro ta’sirining buzilishi sifatida ko‘rish** zarur.

Standart testlarning chegaralari

Standartlashtirilgan testlar diagnostika uchun muhim, biroq ular yakuniy hukm emas.

Test natijasining o‘zini bolaning funksional hayotidan ajratib baholash mumkin emas. Ota-ona ma’lumotlari, bevosita kuzatuv, standartlashtirilgan testlar va bolaning kundalik faoliyatidagi funksional ta’sir birgalikda hisobga olinishi kerak.

Bundan tashqari, ko‘p tilli bolalarda standart testlarni ehtiyotkorlik bilan qo‘llash zarur. Bolaning tili yoki dialekti testning normativ guruhiga mos kelmasa, standart ballarni mexanik ravishda talqin qilish diagnostik xatoga olib kelishi mumkin.

Bu masala O‘zbekiston sharoitida ayniqsa muhim. O‘zbek, rus va boshqa tillardan foydalanadigan bolani faqat bitta til asosida baholash bolaning haqiqiy til qobiliyatini noto‘g‘ri ko‘rsatishi mumkin.

Shu sababli ko‘p tilli bola uchun **barcha ishlatiladigan tillardagi kommunikativ faoliyat, til muhiti va rivojlanish tarixi** hisobga olinishi kerak.

Diagnostikaning chuqurroq modeli

Alaliya diagnostikasini uch pog‘onali model asosida ko‘rish mumkin.

Birinchi pog‘ona — “nima buzilgan?”

Nutq ishlab chiqarishmi, nutqni tushunishmi, fonologiyami, lug‘atmi, grammatika yoki pragmatik kommunikatsiyami?

Ikkinchi pog‘ona — “qanday mexanizm buzilgan?”

Fonologik qayta ishlash, verbal xotira, artikulyatsion praksis, motor rejalashtirish, semantik qayta ishlash yoki ularning kombinatsiyasi?

Uchinchi pog‘ona — “bu buzilish bolaning hayotiga qanday ta’sir qilmoqda?”

Bola ota-onasi bilan muloqot qila oladimi? O‘z ehtiyojini ifodalay oladimi? Tengdoshlari bilan munosabat o‘rnata oladimi? Ta’lim jarayonida topshiriqlarni tushunadimi? Keyinchalik savodxonlik va akademik faoliyatga qanday xavf tug‘diradi?

Aynan uchinchi savol tashxisni klinik jihatdan mazmunli qiladi. Chunki bolaning testdagi natijasi emas, **uning kommunikativ hayotdagi real funktsionalligi** yakuniy baholashning muhim mezonidir.

Diagnostik xatolarning oldini olish

Alaliya bilan ishlashda quyidagi xatolarni kamaytirish zarur:

- “bola gapirmaydi — demak, alaliya” degan soddalashtirilgan xulosa;
- eshitishni tekshirmasdan tashxis qo‘yish;
- faqat bitta testga tayanish;

- bolaning ona tilini hisobga olmaslik;
- nutqni tushunishni ekspressiv nutq bilan tenglashtirish;
- intellektual rivojlanishni baholamaslik;
- autizm va ijtimoiy kommunikatsiya xususiyatlarini e'tibordan chetda qoldirish;
- apraksiya va boshqa motor nutq buzilishlarini differensial diagnostika qilmaslik;
- bolaning kundalik kommunikativ faoliyatini baholamaslik.

Ilmiy jihatdan kuchli diagnostika aynan shu xatolarni bartaraf etishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Xulosa

Alaliya tashxisi oddiy “nutqning kechikishi” tushunchasidan ancha murakkabdir. Uning mohiyatini anglash uchun bolaning nutqiy faoliyatini fonetika, fonologiya, leksika, grammatika, semantika, nutqni tushunish, praksis va pragmatik kommunikatsiya darajalarida kompleks tahlil qilish talab etiladi.

Zamonaviy ilmiy yondashuv alaliyani faqat miya po'stlog'ining alohida “nutq markazi” bilan bog'lashdan ko'ra, nutq va tilni ta'minlovchi funksional tizimlarning rivojlanishidagi buzilish sifatida ko'rishni talab qiladi. Shu bilan birga, “alaliya” termini xalqaro klinik terminologiyada yagona standart kategoriya emasligi va ko'plab holatlarda aniqroq “developmental language disorder”, “speech sound disorder”, “childhood apraxia of speech” kabi tushunchalar bilan differensiallashtirish zarurligi e'tiborga olinishi kerak.

Shunday qilib, alaliya tashxisining ilmiy asoslangan modeli quyidagi tamoyilga tayanadi:

“Tashxis — bolaning gapira olmasligini nomlash emas; uning nutqiy tizimida aynan qaysi mexanizm, qaysi darajada va qanday funksional oqibat bilan buzilganligini aniqlashdir.”

Bu yondashuv erta aniqlash, individual korreksion-logopedik dastur tuzish va bolaning keyingi ta'lim hamda ijtimoiy moslashuvini prognoz qilish imkoniyatlarini sezilarli oshiradi.

Foydalanilgan ilmiy manbalar

1. Bishop, D. V. M., Snowling, M. J., Thompson, P. A., Greenhalgh, T., & CATALISE Consortium. *CATALISE: A Multinational and Multidisciplinary Delphi Consensus Study. Identifying Language Impairments in Children*. PLOS ONE, 2016.
2. Bishop, D. V. M., Snowling, M. J., Thompson, P. A., Greenhalgh, T., & CATALISE-2 Consortium. *Phase 2 of CATALISE: a multinational and multidisciplinary Delphi consensus study of problems with language development: Terminology*. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 2017.

3. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). *Spoken Language Disorders: Practice Portal*.
4. Iuzzini-Seigel, J., Allison, K. M., & Stoeckel, R. *A Tool for Differential Diagnosis of Childhood Apraxia of Speech and Dysarthria in Children: A Tutorial*. Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 2022.
6. Bobylova, M. Yu., & Kapustina, A. A. *Motor and sensory alalia: diagnostic difficulties*. Russian Journal of Child Neurology.
7. Norbury, C. F., Gooch, D., Wray, C., et al. *The impact of nonverbal ability on prevalence and clinical presentation of language disorder: evidence from a population study*. Journal of Child Psychology and Psychiatry.
8. American Speech-Language-Hearing Association. *Speech and*